

HUIS MET HISTORIE

De kerk aan de Naarderstraat

door Kees Middelhoff

Kees Middelhoff (Purmerend 1917) bezocht het gymnasium en studeerde gemeente-administratie. De oorlog maakte daar een eind aan en leidde tot zijn vestiging in de Brabantse Peel. Toen Z-Nederland bevrijd was meldde hij zich bij de omroep 'Herrijzend Nederland'. Daardoor werd hij betrokken bij de wederopbouw van de omroep in Hilversum. Vanaf 1946 vervulde hij diverse functies in de toen opgerichte Nederlandse Wereldomroep.

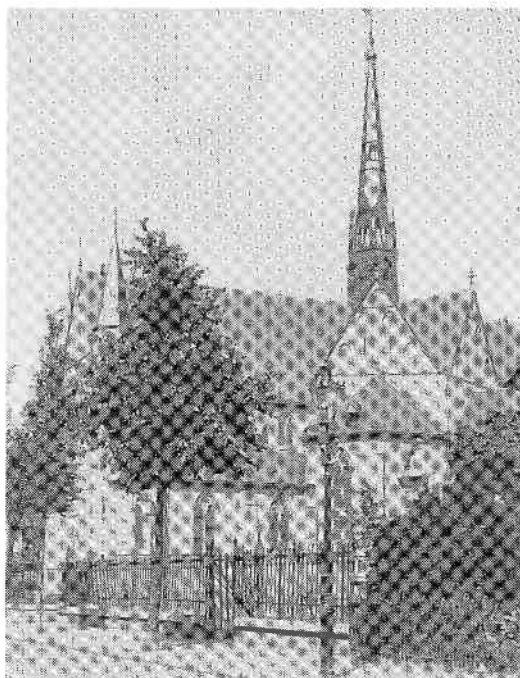
Naast het radiowerk voor 'overzee' was hij nauw betrokken bij projecten betreffende integratie van Nederland en Vlaanderen, mede met het oog op de positie van de Nederlandse cultuur in een zich verenigend Europa. Jarenlang verzorgde hij o.m. wekelijks een 'gesproken brief uit Nederland' voor de Belgische omroep.

Als schrijver onderscheidde hij zich verder in – meestal historische – artikelen voor de Volkskrant (Passepartout) en in een 'Geschiedenis van Nederland en Vlaanderen', ten behoeve van studenten Nederlandse taal en cultuur aan buitenlandse universiteiten. De waardering voor zijn werk kwam tot uiting in enkele onderscheidingen: hij is officier in de Leopoldsorde en de Kroonorde en Ridder Oranje Nassau.

Kees Middelhoff is getrouwd en vader van vijf kinderen, die inmiddels hun bestemming vonden. Hij is woonachtig in Hilversum, lid van "Albertus Perk" en als meelevend parochiaan nauw betrokken bij het wel en wee van de OLV-kerk aan de Naarderstraat.

De Oosterspoorlijn

Hoe zal het geweest zijn, zo'n 80 jaar geleden tijdens de diensten in de Onze Lieve Vrouwe-kerk, hoek Koninginneweg-Naarderstraat? Ik vermoed, dat de machinist van de trein die toen (+1914) van Amsterdam komende, het station Hilversum binnen ging rijden, de stoomfluit opentrok om de reizigers op zijn komst voor te bereiden. Dat moet hij gedaan hebben, alshij de ranke spits van de OLV-

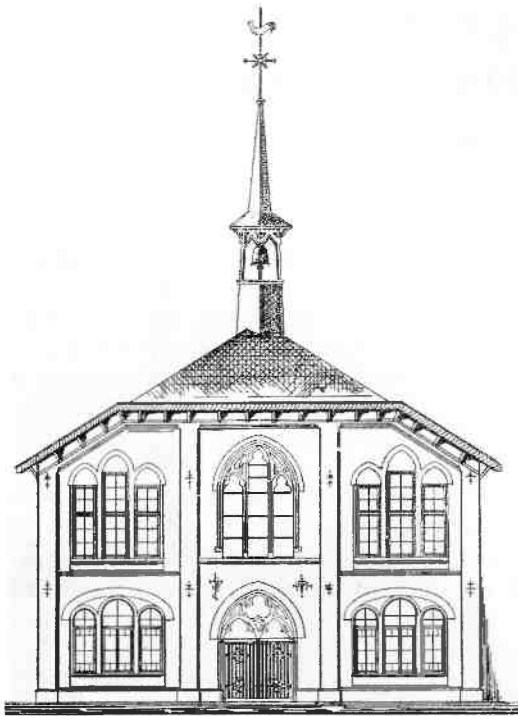

De OLV-kerk in de vroege zomer van 1911. Voor f 65.000 gebouwd door de fa. Van Groenendaal in minder dan een jaar tijd. Nog zonder de latere toevoeging van het tochtportaal. De kerk heeft een driebeukige onderbouw, die via het zeshoekige middenschip in de vieringtoren samenkomt. Opmerkelijk is de ui-vormige spits van de toren. Die komt bij de komende restauratie weer terug. (foto: Goois Museum)

kerk passeerde. Midden onder de gewijde stilte binnen de kerk, riep hij de daar verzamelde beminde gelovigen op óók te denken aan de aardse werkelijkheid buiten het gebouw!

De kerk "Maria Onbevlekt Ontvangen" heeft alles van doen met de aanleg van de spoorlijn (1874) Amsterdam-Amersfoort-Nijmegen-Duitsland.

De St. Vitus parochie
Katholiek (gelet op de oud-katholieken in Hilver-

De noodkerk, die tot het eind van de jaren '80 op de plaats stond waar nu een parkeerterrein is. Ontwerp van H. Nieuwenhuijsen (1904). Heel praktisch ontworpen, zodat de kerk gemakkelijk te veranderen zou zijn in de latere school, waaraan zeker ook lezeressen van dit tijdschrift herinneringen hebben; ruime hoge klaslokalen en een 'gewijde sfeer'. Toen de noodkerk als school werd ingericht verdween het torentje, een voor de jeugd al te stichtelijk symbool. (arch. OLV-kerk)

sum strikter geformuleerd: Rooms-katholiek) Hilversum was tot begin deze eeuw één grote parochie, die nl. van St. Vitus. Nadat de r.k. kerk midden vorige eeuw in vrijheid herboren was, had de katholieke dorpsgemeenschap besloten tot het optrekken van het kathedrale kerkgebouw, dat Cuijpers' schepping aan de Emmastraat is.

Dat de bouw, enkele jaren eerder, van de oud-katholieke St. Vitus-kerk aan het Melkpad geleid heeft tot de 'overtreffende trap' van de St. Vitus aan de Emmastraat, is moeilijk te bewijzen, maar ligt wel voor de hand! De oud-katholieken bouwden in neobarok stijl, naar hun herkomst begin 18e eeuw; de r.k. gemeenschap in neogotische stijl, aanknappend – over de reformatie periode heen – bij de glorie tijd van de Middeleeuwen.

Een parochie 'over 't spoor!'

Zoals elders in Nederland, vormde de spoorlijn een raaklijn van de dorpskern. Aan de andere kant van die door spoorstaven getekende 'tangentiale', onstond een fabriekswijk met bijpassende woningen voor de werknemers. De bisschop van Utrecht, waaronder het Gooi – en historisch terecht – toen ressorteerde, gaf aan de priester dr. M.J. Schrader opdracht om een parochie op te zetten 'over het spoor'. Dr Schrader was sterk betrokken bij de emancipatie van de arbeidende klasse, zoals deze toen algemeen werd genoemd.

Hilversum was rond 1910 qua bewonersaantal gegroeid van 20.000 (1900) tot 32.000 zielen. De Koninginneweg was als een soort rondweg in principe gereed gekomen. Het gedeelte tussen de 'kleine spoorbomen' en de Stationsstraat heette toen Kort Achterom. Daar waar nu de OLV-kerk staat, lag een vlakte met hakhout en dennetjes, eigendom van de familie Perk. De grond werd via de toekomstige parochiaan slager Peet met 'pia fraus' (vroom bedrog) voor de bouw van een parochie-eenheid van kerk en scholen aangekocht. Het totale bedrag voor de 1.2 ha grond, f 42.000.–, werd door de 'moederkerk' aan de Emmastraat aan de nieuw op te richten parochie geschonken.

Dat voor toen fikse bedrag werd niet ineens en ook niet van harte gegeven. De bisschop moest er zelfs aan te pas komen om het kerkbestuur aan de Emmastraat op zijn pastorale plichten te wijzen. De kerktoeren van de St. Vitus dreigde in al zijn hoogte een obstakel te worden. De bisschop had er al eerder op gewezen, dat die toren best wat minder hoog opgetrokken kon worden. Het daardoor uitgespaarde geld kon dan worden gereserveerd voor de opbouw van de dochterparochie. Kennelijk was ook toen al een bisschoppelijk woord niet het laatste woord! Was diens woord juist een uitdaging? Er werd een extra inzameling gehouden die zoveel opbracht, dat en de grond voor de tweede parochiekerk kon worden gefinancierd en de ranke toren kon worden gered.

Wil je dus op een historisch juiste manier naar de torenspit aan de Naarderstraat kijken, dan dient dat te gebeuren in het perspectief van de bijna 100 meter hoge steenkolom aan de Emmastraat.

Deze foto uit 1912, genomen v.a. de Koninginneweg aan de spoorzijde laat duidelijk zien dat de tweede R.K. parochiekerk van Hilversum gebouwd werd op een 'vlakte met hakhout en lage dennen'. De vlakte was door de fam. Perk speculatief aangekocht voor de bouw van villa's. Slager Peet was de notarisfamilie te slim af met de suggestie dat

hij de grond wilde kopen voor aanleg van een winkelstraat in het verlengde van de Tesselschadelaan. In wezen kocht hij de grond (1,2 ha a f3.50 per m2) voor de bouw van een kerk met meisjesschool (nu Wingerd), pastorie, kosterswoning, jongensschool (nu Tagrijn) en klooster (nu Academie voor Alternatieve Geneeskunde). (foto: Goois Museum)

Bouwpastoor Schrader

Dat de relatie Vitus – OLV-kerk niet optimaal startte is duidelijk. Toen pastoor Schrader in 1904 in Hilversum arriveerde, was er voor hem geen plaats in de toch niet kleine pastorie aan de Emmastraat. Hij kreeg een onderkomen bij een toekomstige parochiaan. Hilversum werd rond de eeuwwisseling kennelijk nog getekend door een kleinzerige dorpsheid.

Pastoor Schrader moet een man zijn geweest met een groot geloof en praktische dadendrang. Wilde de nieuwe parochie een eenheid zijn, dan diende daarbij ook scholen te komen, die gefinancierd moesten worden door de parochianen (van wettelijke gelijkstelling van onderwijs was in 1904 nog geen sprake). Hij bedacht de slimme oplossing om vast een hulp- of noodkerk te bouwen, die gemakkelijk tot schoolgebouw kon worden veranderd, zodra het definitieve kerk- gebouw klaar zou zijn.

Touwtrekkerij om rijke parochianen

Op 22 december 1904 werd de noodkerk aanbesteed, op 6 juni 1905 werd ze al in gebruik ge-

nomen! Ondertussen kon gedacht worden aan de opzet van het definitieve kerkgebouw. Daarvoor was allereerst geld nodig, op te brengen door de toekomstige parochianen. En dus werd de grens getrokken voor de nieuwe parochie en wel – op aandringen van de St.Vitus-parochie! – zo, dat er binnen het territorium mensen zouden komen wonen, die naast een groot geloof óók een dikke portemonnee inbrachten. Het werd dus touwtrekken tussen de Vitus-moederparochie – die in die dagen nog druk doende was haar 'kathedraal' af te betalen – en de nieuwe parochie.

Parochiegrenzen mogen dan in onze tijd met een overvloedig aanbod van mechanisch vervoer hun gevoelsmatige dimensie hebben verloren, rond 1905 leefde er in Hilversum een sterk buurt-bewustzijn en dus ook m.b.t. een parochiële indeling.

De grens werd zo getrokken, dat bijvoorbeeld de ene helft van de tot villawijk bestemde Vaartweg bij de St.Vitusparochie bleef, de andere helft bij de OLV-parochie. Het zelfde gold voor de Kerkstraat en Leeuwenstraat, toen zoveel als het

door eigenaren bewoonde zakenhart van Hilversum.

Wolter te Riele, een late neogotieker

De kerk zou om de voorafgaande redenen, niet 'over het spoor' gebouwd worden, het werd: er vlak tegenaan. Misschien was het, omdat de bouwpastoor Schrader zelf uit Deventer afkomstig was, dat hij als architect de toen 40-jarige Wolter te Riele aantrok; deze zoon van architect G. te Riele uit Deventer had bouwkunde gestudeerd in Engeland en Vlaanderen, in Nederland bij Pierre Cuijpers, de man van het Centraal Station en het Rijksmuseum in Amsterdam en de St. Vituskerk aan de Emmastraat. Behalve een moeder-dochter-band was er dus – architectonisch gezien – een vader-zoon-verband tussen de St. Vitus en de OLV-kerk. Te Riele gold als één der laatsten van de zogenaamde neogotiekers. Pas aan het eind van zijn leven brak hij met de neogotiek; zie de in 1928 door hem gebouwde St. Jansbasiliek in Laren.

Te Rieles schepping hoek Naarderstraat-Koninginneweg is een opvallende bouwkundige eenheid. Van binnen is die eenheid duidelijker dan van buiten. In zeker opzicht wordt die bepaald door de koepel, die door de opbouw in grotere vlakken, niet ineens als koepel herkenbaar is. Te Riele had die koepel overigens hoger bedoeld dan zij nu is. Maar om puur financiële redenen heeft hij zijn oorspronkelijke opzet moeten vereenvoudigen. De koepel zou verder gerust hebben op breed-ronde pilaren van marmer; deze werden vanwege de kosten vereenvoudigd tot overigens goed passende zuilen in baksteen. Je kunt de verlaging nog navoelen in de wijze waarop de beelden van Anna en Joachim wat worden weggedrukt onder de kraag van de zuilen.

Een Maria-kerk voor Hilversum

Anna en Joachim. In weinig kerken zul je die beeltenis van dat ouderpaar aantreffen: de grootouders van moederszijde van Jezus. Juist

Maarten Betlem tekende de kerk en de tot school veranderde noodkerk op de hoek van de Naarderstraat en de Koninginneweg. Voor het fraaie hekwerk een hoge brievenbus. Het portaal daarachter doet afbreuk aan de harmonische opbouw van de kerk, maar werd toegevoegd

om tochtwerking tegen te gaan. Het gebouw van de Maria-school voor meisjes is inmiddels ontdaan van het torentje, dat aanvankelijk de functie als (nood)kerk benadrukte. (tek. in bezit parochie OLV-kerk)

Gezien de teksten op de banderollen moet deze foto van het interieur van de OLV-kerk kort na de ingebruikname op 29 januari 1911 zijn gemaakt. Een eerbetoon aan bouw-pastoor Schrader, die de jeugd voorgaat 'in godsvrucht en wetenschap'. De glas-in-loodramen zijn nog niet aan-gebracht. Kansel en altaar moeten zijn meegenomen uit de noodkerk. Later zou de bekende parochiaan Johan-nes Gerads een monumentaal altaar schenken, gemaakt in het atelier van Mengelberg te Utrecht.

Op de foto is het unieke 'Marianum' te zien, een dubbelzij- dige afbeelding van Maria. Het muurvlak links met cricifix werd in 1933 ingevuld met een fresco van de schilder (en parochiaan) Lode Schellhout. In de jaren '50 zijn bij aan- passing van het interieur aan de eigentijdse liturgie het al- taar en het Marianum en het fresco werd overgekalkt. Het zou wenselijk zijn het fresco bij restauratie te herstellen. (foto: Goois Museum)

de keuze voor die twee heiligen past geheel in de totale mariale opbouw van de kerk. Uit aan- tekeningen van pastoor Schrader kan worden opgemaakt, dat hij een theologisch en artistiek verantwoorde Maria-kerk voor Hilversum wilde.

Het werd 'Maria Onbevlekt Ontvangen'. Dat heeft niet van doen met de maagdelijke geboor- te van Jezus, maar met de aloude opvatting bin- nen de jonge christelijke kerkgemeenschap, dat Maria bij haar geboorte gevrijwaard was van het oermenselijke kwaad dat theologisch 'erfzonde' wordt genoemd. Welnu, in 1854 was deze opvat- ting plechtig tot dogma verklaard. In 1904 werd dit gouden feit feestelijk herdacht; het jaar waar- in bouwpastoor Schrader naar Hilversum kwam.

Precies midden in de koepel hing Te Riele een 'Marianum' een dubbelzijdige beeltenis van een staande Maria-gestalte, gevangen in een ovale

stralenkrans. Voor noordelijk Nederland was dit een unieke afbeelding. Te Riele moet deze wat uitzonderlijke versiering hebben overgenomen uit de kerken in het Neder-Rijnse, waar ze een (ook daar overigens schaarse) gewoonte was.

Op de andere pilaren plaatste hij de twee he- rauten van de devotie tot Maria: de ordestichter Dominicus (1221) en St. Alfonsus (1787). Op de pilaren die het zangkoor schragen, zijn later ge- plaatst: St.Gregorius, de paus die de (grego- rianse) kerkmuziek ordende en Sinte Caecilia, de patrones van de kerkmuziek; de beeldhou- wer doet haar zorgelijk-speels luisteren naar wat op de 'zangzolder' ten gehore wordt gebracht.

De samenhang van de raam-voorstellingen
Ook de ramen verwijzen naar het leven van Ma- ria. In de voorste helft verbeelden ze haar geluk

Gebrandschilderde ramen aan de voorzijde van de OLV-kerk. Een kerstvoorstelling uit 1912 die de aanbedding van de drie koningen voorstelt. Vervaardigd in 1912 in het atelier van Joep Nicolas sr. te Roermond. De vormgeving is wat statisch-informerend en sluit aan bij de neogotiek van het eind van de 19e eeuw. (foto: arch. OLV-kerk)

(o.a. geboorte van Jezus, haar Ten Hemel Opneming) en haar verdriet (o.a. Jezus' kruisdood, graflegging). In de achterste helft worden die 'blijde en droeve geheimen' – zoals ze genoemd worden – nader uitgewerkt. Er wordt verwezen naar plaatsen waar Maria wordt vereerd, zoals Lourdes en Kevelaer.

Bij de binnenkomst van de kerk verwijzen die ramen in hun opbouw naar Maria's Zoon, Jezus, en het Heilige Sacrament waarin Hij zich aan de gelovigen manifesteert, de H. Eucharistie. Daarom is centraal aangebracht de afbeelding van

Wat speelser en meer expressief is de voorstelling van het kerstgebeuren in de ramen van de achterzijde met de aanbedding van het Jezuskind door de herders. Deze ramen uit 1943 werden gemaakt door de glazenier Max Weiss, sterk geïnspireerd door het werk van zijn leermeester Joep Nicolas jr., de zoon van de glazenier die de eerste ramen aan de voorzijde maakte. Ondanks de stijlverschillen vormen de ramen van de OLV-kerk een artistieke eenheid. (foto: arch. OLV-kerk)

het Laatste Avondmaal, geflankeerd door de voorafbeeldingen daarvan: de Manna-regen in de woestijn, de Bruiloft van Kana, de Emmaüs-gangers en de Samaritaanse bij de bron, enz.

Boven de ruimten in de zijbeuken, uitgespaard voor een biechtgesprek – de zogenaamde biechtstoelen – zijn er ramen die betrekking hebben op het wezen van de biecht, de vergeving: de feestelijke thuiskomst van de Verloren Zoon, de Goede Herder. Aan keerzijde: David, de zanger van de boet-psalmen en de tot inkeer gekomen Maria Magdalena. Er zullen weinig kerken zijn waar de ramen in hun diversiteit zo eenduidig zijn.

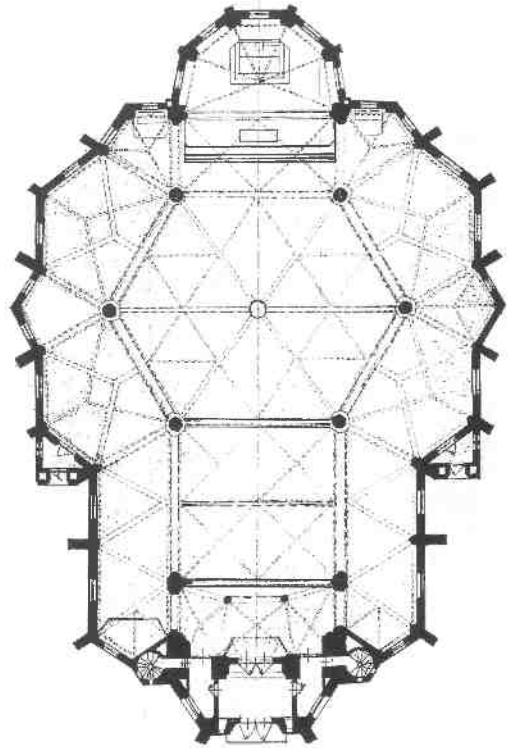
De ramen in de voorste helft passen nog geheel in de stijl van de neogotiek; de achterste helft (1940-1950) zijn van Max Weiss getekend in een stijl die verwantschap heeft met de artistieke Gemeenschaps-beweging van de jaren '30.

Rijkdom aan Kerkelijke Kunst

De OLV-parochie resp. Hilversum als geheel, mag zich gelukkig prijzen, dat zij een bouw-pastoor heeft gehad – veel later de kunstzinnige pastoor Bremer – die gevoelig was voor artistieke vormgeving en dus opdrachten gaf aan – voor hun tijd – verantwoorde kunstenaars. Zo schakelde hij b.v. voor het optrekken van het hoofdaltaar Mengelberg in, voor de communie-bank de gebroeders Brom; de 14 religieus-realistische Kruiswegprestaties werden toevertrouwd aan de Helderse schilder (Prix de Rome-winnaar) Jan Dunselman. (bekend van zijn fresco's in de St. Nicolaaskerk t/o het centraal station in Amsterdam). Let je op enkele initialen en data die o.a. op de ramen zijn aangebracht, dan blijkt dat al dat schoons geschonken is door parochianen individueel of – bij een feestelijke gebeurtenis – door de gehele parochie. Het opvallende daarbij is, dat ofschoon die geschenken een tijd bestrijken van vrijwel een gehele eeuw, ze wonderwel passen in de totaliteit van Te Rieles schepping.

Hilversum mag gevers en geestelijkheid dankbaar zijn, dat ze op zo'n zorgvuldige wijze met het gebouw zijn omgegaan. Het is overigens juist die gemengde opbouw van kruiskerk en koepel-kerk, die geleid heeft tot het gegeven, dat dit kerkgebouw nu verklaard is tot monument. Het zou bouwmeester Te Riele goed gedaan

hebben dit te weten. In 1916 volgde Te Riele de grote monumentenzorg-pionier Victor de Stuers op als lid van de Rijkscommissie voor Monumentenzorg!

De plattegrond van de OLV-kerk illustreert duidelijk dat hier sprake is van een mengvorm tussen een kruisbasiliek (zoals de St. Vituskerk) en een centraalbouw, een bijna ronde vorm. De synthese tussen deze vormen is vrij uniek. Dat heeft er mede toe geleid dat de kerk in 1989 tot rijksmonument is verklaard. (arch. OLV-kerk)

Bezichtiging OLV-kerk

Vanaf 7 mei t/m 10 september 1994 is de OLV-kerk aan de Naarderstraat elke zaterdag open voor bezichtiging van 11.00-14.00 uur.

Foto's bouwperiode OLV-kerk

In de archieven van het Goois Museum en van de OLV-kerk zelf zijn geen foto's van de bouwperiode van de kerk februari 1910 – januari 1911. De redactie van dit blad houdt zich aanbevolen voor tips!